

*др Славко Лукић,
доцент Правног факултета у Титограду*

ИДЕЈЕ УСТАВНОСТИ У ДЈЕЛИМА ПРОФЕСОРА ЈОВАНА БОРЂЕВИЋА

I

Од настанка класног друштва и подјеле на људе који господаре и оне који у покорности према господару живе обезвлашћени и отуђени, снаге људског достојанства, једнакости и слободе, воде борбу са снагама насиља, самовоље и властољубља. Идеје изазивају и рабају покрете. Покрети окупљају људе. Политичка наука и стваралачка мисао њених представника нијесу само посматрачи и регистратори тих збивања.

Једна од највећих идеја политичке теорије, напредног покрета и демократског система јесте идеја уставности. Она је одувijek инспирисала прогресивну и хуманистички оријентисану теоријску мисао од Платона па до савремених мислилаца. Настала и развијена као пратилац и чинилац демократије, у својој сржи садржала је захтјев да се власт одреди по мјери човјека а не човјек по мјери власти и да се власт стави под устав и право, а човјек и његове слободе и права, заштите од њене злоупотребе.

Дјело професора БорЂевића је готово све прожето идејама и мислима о уставности. То је стога, јер идеја уставности у себи синтетизује и прати све велике идеје које су инспирисале професора БорЂевића: демократија, слобода, једнакост, самоуправљање, одговорност. Поред тога, уставности је вид расправе о готово свим питањима политичке и правне теорије, а дјела професора БорЂевића представљају научни систем о демократији, човјеку и самоуправљању. Поједина дјела професора БорЂевића посвећена су у цијелости уставности, односно појединим питањима везаним за уставност, док је у осталим уставност обрађена у оквиру анализе других кључних и актуелних питања политичке мисли. Идеја уставности, дакле, саставни је дио научног опуса професора БорЂевића и једна од његових, може се рећи, централних мисаоних преокупација. Професор свјетској и југословенској политичкој мисли даје cjеловит научни систем уставности. Идеја уставности је, поред тога што је мисаоно окупирала стваралаштво професора БорЂевића, везивно ткиво његових трагања за истином у политичкој и правној мисли. Она је уткана и разрађена кроз научне ставове и мисли професора БорЂевића у одговоре на готово сва централна питања политичке и правне мисли. Његова мисао

о уставности, има дубок хуманистички смисао. Потреба за државом не смије надјачати потребу за слободом човјека. Полазиште уставности у процесу њеног успостављања и остваривања је човјек. Полазиште у објашњењу уставности у његовим дјелима је човјек.

Сложен је и одговоран задатак у веома богатом теоријском опусу професора Борђевића слиједити и приказати идеју уставности а да се при томе не буде непотпун и фрагментаран. Свјестан тога, покушат ћу да се определијелим за интерпретативни приступ и обухватност синтетизовање идеје, мисли и порука професора Борђевића о уставности.

Уставност је у његовим дјелима обрађена као цјеловит друштвени однос који има своју историјско-теоријску генезу, уставну институционализацију и живот у пракси. За све три теоријске сфере идеје уставности, одговори су дати у овим дјелима. Његова мисао о уставности је критичка, свјежа и отворена, мисао која даје одговоре и која стално поставља нова питања, не задовољавајући се непотпуним одговорима и палијативним рјешењима. Она се снажно ослања на марксистичке ставове о праву и уставу и представља њихову доградњу и разраду.

II

Према професору Борђевићу, уставност се може посматрати у ужем и ширем смислу. У ужем смислу уставност је политички принцип који има правну форму и који „значи” институционализовање политичког система и према томе уоквирење и ограничење политичке власти, утврђивање и заштиту положаја и основних слобода човјека(1) као и успостављање аутономних субјеката. У ширем, „дубљем друштвеном политичком значају” уставност је „израз претварања власти у институцију”, подразумијевајући да се институционарање не ограничава само на димензионарање власти и њено обуздавање, већ се огледа и у демократизацији и подруштвљавању власти(2). Уставност је друштвено политичко начело које се остварује помоћу правних инструмената. Она је првенствено политичка јер је настајала као саставни дио борбе за демократију, јер изражава облик и структуру политичког система, али и облик и структуру друштвених правила и правних односа. Уставност је и правна у том смислу, што се не може као политичко начело остварити без одговарајућих правних инструмената (чврст устав, хијерархија аката, заштита уставности). С друге стране, уставност је сама по себи правна гаранција унутрашње структуре политичког система(3).

Одребење појма уставности карактерише: а) инсистирање на досљедности овог принципа; б) потреба његове аутономије односно чувања његове основне мисије од покушаја система власти или појединаца да га покровитељством подведу под свој режим или у служби сопствених интереса; в) уставност треба да обезбједи подређеност ових центара власти и одлучивања општим правилима одвојеним од сваког режима и

(1) Јован Борђевић, *Уставно право*, Београд, 1976. стр. 345.

(2) „Уставност у ширем и пунијем смислу је више захтјев него дело, више процес него свршен чин, *ibid.*, стр. 345.

(3) Она је потпуна и остварљива уколико се заснива на уставности у политичком смислу (на конституционализму) а изражава, гарантује и спроводи у једном уставом регулисаном нормативном систему и њену одговарајућем механизму, *op. cit.*, стр. 346.)

појединца и постојање „неотуђивих суверених права и људских слобода“; г) основно полазиште и сврха уставности је заштита појединца од злоупотребе власти и угрожавање слободе другог човјека коришћењем својих слобода и својих права, као и везивање и органа и појединца за правна правила.

Тако је уставност у односу на државу ограничавајућа а не негативна а у односу на човјека заштитна и афирмативна, јер омогућава личну и друштвену афирмацију човјека коришћењем његових слобода и права.

Одређујући појам уставности и суштину уставности професор Борђевић истиче и разлике између уставности и сличних принципа и категорија, односно „синонима“ уставности („конституционализам“ „правна држава“, „уставна власт“, „владавина права“). Уважавајући заједничку генезу ових идеја и њихове заједничке историјско-развојне именитеље у процесу настојања и обликовања, Борђевић истиче и разлике уставности и ових принципа, посебно уставности и конституционализма. Према његовим ријечима: конституционализам је доктринарни и политички, док је уставност претежно правни и функционалан појам односно политичко — нормативни концепт; конституционализам је израз за покрет, а уставност правно-формални израз овог покрета и принцип политичког уређења. Говорећи о овим принципима приказао је и теоријско-историјску генезу уставности, уочавајући не само девалвацију вриједности овог принципа под утицајем позитивистичко-нормативистичких схватања о „правној држави“ и о „поретку“, већ и губљење позитивне историјске садржине овог принципа који је формализован, био средство конзервирања владајућег поретка и брана од демократије. Уставност су, неријатко, негирале и газиле и демократске снаге које су је извојевале због њеног реалног привида и формализовања а често прихватале снаге конзервативизма, апсолутизма и тихе деструкције демократије, због олаке могућности да је присвоје и злоупотребе. Таква историјска судбина уставности стално је у противурјечности са њеном демократском и хуманом садржином. Стога је стварна уставност исходште ових противурјечних процеса: амбиције и злоупотребе уставности, њеног смисла, у пројекцији и њеног реалног живота. Властодрици су страх од идеје уставности, њене амбиције и мисије претварали у присвајање уставности као алиби за злоупотребу власти. Ову класну физиономију уставности Јован Борђевић истиче код обраде готово свих питања везаних за уставност. Шанса за остваривање пуне суштине овог принципа налази се у социјалистичком друштву. Социјализам, истиче Борђевић, разрађујући ставове класика марксизма, тражи и успоставља уставност. „Социјализам као организован друштвени систем испуњен низом унутрашњих противурјечности и неразвијености, претпоставља и тражи по правилу писана, а нарочито поштована правила, која омогућују његово унутрашњи систем његово функционисање и кретање његовог процеса, уз одбрану од самовоље, злоупотреба и насиља група и појединца(4).

Посебно мјесто у „блоку уставности“ у дјелима професора Борђевића чине ставови и идеје о концепту савремене уставности, посебно

(4) *Op. cit.*, стр. 86.

уставности у самоуправном друштву. Одређујући садржину овог принципа у политичком систему социјалистичког самоуправљања и његов однос према слободи човека, демократији, федерализму, аутономији и другим питањима, аутор истиче међусобну условљеност самоуправљања и уставности која се огледа у томе што је извор уставности не само у држави, што она није искључиво „државни принцип” већ има и самоуправну компоненту изражену у томе што је самоуправљање уставна категорија, а уставност средство и потреба самоуправљања. Самоуправљање ће се остваривати у мјери у којој се остварује устав. Поред тога, уставност је гаранција да се држава ставља у оквире устава и да дела на основу устава и права, а њена функција димензионира као заштитна и супсидијерна.

Најзад, уставност обезбеђује правни систем усклађен и примјерен уставу и потребама самоуправног друштва. Нарочито је у свијетлу односа самоуправљања и уставности значајно остваривање уставног односа између државног и самоуправног права као гаранције самоуправности и ограничености политичке власти и тиме израз чувања уставности.

Професор Борђевић у својим дјелима посебно обрађује уставност као уставни принцип⁽⁵⁾ и то у његовом политичком и правном значењу. Политичко значење овог принципа је у томе што се политички систем у цјелини и систем власти и управљања заснивају на уставу и налази се под уставом и функционише у складу са уставом, тај систем је „институционализован и објектизован”; успостављање „теже и противтеже”; слободе и права човека и грађанина су не само ограничење и противтежа власти, већ и потврда неприкосновог положаја човјека у раду и у процесима управљања друштвом у цијелини; уставност није само израз демократизма и владавине права већ је витални услов и унутрашња нужност социјалистичких односа и социјалистичке демократије у Југославији⁽⁶⁾.

Одређујући правну садржину овог принципа, професор Борђевић истиче: принцип супрематије и приоритета устава; принцип функционалне уставности (уставност овлашћења и функције органа власти); институционалне или статусне уставности (уставност положаја и права и дужности друштвено-политичких заједница); уставност положаја човјека и грађанина и др.

Проблем слободе и уставности, мисао професора Борђевића хуманистички оријентисана, не само да није могла заобићи, него је на том плану обликовала научни систем уставности, којим је репрезентовала југословенску политичку мисао широм свијета. Бавећи се проблемом слободе већ у својим најранијим радовима до најновијих професор даје објашњење слободе, износи схватања о слободи, уставни карактер слобода и права, њихову бесконачност, стално проширивање као и њихову остварљивост⁽⁷⁾. Извор слободе је у човјеку а не у попустљивости, дарежљивости и пермисивности државе макар она ту пермисивност ис-

(5) Посебна је заслуга проф. Борђевића у успостављању уставности као уставног принципа у СФРЈ.

(6) *Op. cit.*, стр. 354—355.

(7) О томе *Социјализам и слобода*, Београд, 1982. и *Социјалистичко самоуправљање и слобода човјека и њихова заштита*, „Архив за правне и друштвене науке”, бр. 3/1979, стр. 275—297.

пољавала кроз уставно гарантоване слободе и права човјека. Слобода је нешто што припада човјеку као човјеку и човјеку као грађанину и политичком субјекту и права је уколико је слобода не само да се ради оно што је слободно већ и да се то ради слободно (Маркс). Дакле слобода као средство признања индивидуалитета човјека и основа његове мобилности, исказивања и личне и друштвене афирмације. Према професору Борђевићу скала слобода се не исцрпљује у уставно гарантованом обиму већ су оне у могућности и у потреби сталног ширења у друштву које хоће човјека. Уставност као идеја и принцип треба да потврди личну сферу човјека и успостави мјеру постојања и човјека и власти и самоуправљања. Уставност слободи даје и признање и моћ, а признаје човјека као јединог господара своје слободе, коју штити од злоупотребе власти, а власти обезбеђује легитимност и заштиту од „персонализације и стихијности“.

У радовима посвећеним односу револуције и уставности, професор Борђевић оповргава уобичајно мишљење по којем се револуција и право искључују, истичући дијалектичку и историјску условљеност и прожимање револуције и права односно уставности. Однос револуције и уставности аутор утврђује на два плана: „на историјско-теоријском и функционалном“ (8).

Одређујући уставност у својим дјелима као вишефункционалан принцип, Јован Борђевић утврђује и разрађује следеће основне функције уставности. То су: идеолошка; ограничавајућа, демократска; регулативна и заштићујућа; правна, утврђујућа и учвршћујућа и изворно-конститутивна (9).

У погледу односа федерализма и уставности износи карактеристике два типа уставности у федеративним заједницама, и анализира сва питања овог односа (10).

Однос савезног и републичког устава као компонента овог питања треба да се заснива на принципу јединствене федеративне структуре уставности Југославије.

„Уставни систем Федерације не може бити исти као што је уставни систем једне унитарне државе. Он мора изразити федеративност и нормативно, ако (јер) није акт децентрализоване или централизоване федерације. Нормативно, уставна федеративност не само формално и на речима већ и по положају и функцијама уједињених заједница (не само федерације и република већ и покрајина и општина) — јесте општа карактеристика Устава Југославије од 1974. године као и републичких устава (11).

(8) „Први план се односи на решење питања кад, у ком историјском моменту се у вези с револуцијом, јавља уставност и уопште устав... На функционалном плану, однос између револуције и уставности огледа се у функцији уставности у току и после револуције. Револуција руши стару уставност... она је стварање слободнијег простора за конституисање новог уставног уређења и институционализира револуционарне победе (Ј. Борђевић, *Револуција и уставност*, „Зборник радова о суштину и законитости у првом српском уставу“, Београд 1979, стр. 23.

(9) О томе, Ј. Борђевић, *Функције и остваривање уставности и законитости, Уставност и законитост*, Бгд, 1981.

(10) О томе: Ј. Борђевић, *Уставно право*, Београд, 1976, стр. 619—625; *Однос савезног устава и устава република*, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 1—2/1963, стр. 1—10. *Концепција републичких устава*, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 2/1972, стр. 1—21. (О самоуправном и одговорном друштву, 1971. г.)

(11) Ј. Борђевић, *Уставно право*, Београд, 1976, стр. 620.

Говорећи о карактеру републичких устава и њиховој концепцији, професор Борђевић истиче да је еволуција републичке уставности пратила и изражавала промјене структуре федерализма и кретала се од концепта хијерархијске уставности са савезним уставом на врху, ка „једној врсти савезног устава „уговора“, којим је истовремено и конституисана сопствена уставност федерације. Први је концепт одговарао етапи централизованог федерализма, а други је израз комунитарног федерализма(12). Професор Борђевић у склопу овог проблема поставља и питање да ли типу федеративне уставности више одговара ушодни поступак у доношењу устава: прво републички а затим савезни. Ово питање Професор поставља јер је од значаја за већу оригиналност републичких устава као и због тога што у техници стварања устава постоји потреба да се као и у сваком, конституисању цјелине полази од конституисаних дјелова. Уколико се то обезбиједи већа је извјесност да ће цјелина бити заједништво и функционалности.

Став да уставност није само право него и уздржавање и довођење под устав и дјелатности органа и понашања појединаца долази до изражаја, и у односима федерализам-уставност-аутономија. Нарочито је у овом контексту, према професору Борђевићу значајно обезбиједити уставну дисциплину виших друштвено политичких заједница у односу на општинску и аутономност самоуправних субјеката(13). Другим ријечима аутор под појмом уставности подразумева и успостављање аутономних субјеката као садржај тог појма.

Нераздвојну компоненту мисли и ставова Јована Борђевића о уставности чине и идеје о заштити уставности којима он објашњава заштиту уставности као дио уставности без којег она не може да функционише и остварује се. Он даље даје и преглед историјско-теоријског развоја заштите уставности, класификације и карактера тих облика и др(14). Посебна пажња у дјелима овог аутора посвећена је институцији уставног судства, утврђивању карактера, друштвене основе и функција уставних судова као посебних органа заштите уставности. Истичући да је нужност уставности и њене заштите „заједнички став свих демократских система“, професор Борђевић утврђује потребу за заштитом устава од стране „једног познатог ауторитета“ који би имао довољно снаге и независности да одлучује о уставности закона и осигура живот устава.

„Уставни судови у Југославији нијесу институције које имају задатак да креирају нов устав већ да га на основу Устава штите. Они су уставне институције и уставни фактор. Уставни суд обезбеђује и изражава политику путем права и у оквиру непосредне примјене Устава. То је институција која треба да обезбиједи владину устава и права не мешајући се у Уставом утврђена права и самосталност скупштине, политичко-извршних органа, других извршних и управних органа, и самоуправних организација и заједница“(15). Поред тога, интервенција уставног судства је по садржини и значају политичка, а по форми правна. То је орган који мора бити и мобилан за заштиту устава и ограничен уставом,

(12) Концепт устава републике „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 2/1972. стр. 3.

(13) Ј. Борђевић, *Прилог теорији комуналног система*, „Општина“, 3—4/1979. стр. 11—18.

(14) Ј. Борђевић, *Политички систем*, Београд, 1978. стр. 581—602. *Контрола уставности закона и америчка демократија*, Београд, 1937.

(15) Ј. Борђевић, *Уставно право*, Београд, 1976. стр. 795.

„самоограничен и уздржљив у активном и свесном смислу.” У погледу функционисања, уставни судови морају све више бити усмјерени на одnose а не на „предмете”. Будућност и перспектива уставног судства условљена је и тиме колико у једном друштву уставност, демократија и слобода живе и колико су они фундаменти и основне вриједности тог друштва.

III

Остваривање уставности је посебна област у којој идеја уставности добија своје теоријско-концептуолошке димензије и разраду у дјелима професора Борђевића.

Остваривање устава и уставности је „живот уставних норми и принципа”. Оно није ни став категоричког императива, по којем је остваривање норми нешто што се, због карактера норми као обавезних правила мора остваривати нити процес који је садржан у самој норми, нити ствар судова и судске праксе. Према професору Борђевићу, између нормирања и остваривања постоји јединство. „Вредност једне норме састоји се не толико у њеној унутрашњој садржини колико у томе како се она остварује”(16).

Професор Борђевић, дакле, остваривање уставности посматра као процес, шири од примјене устава. Устав као акт који садржи норме начелног карактера захтијева конкретизацију путем закона који су „пројекција уставности у оквиру устава,” и путем самоуправних општих аката. Поједине уставне норме остварују се непосредно без претходне законске односно самоуправне разраде. Поред теоријске обраде процеса остваривања уставности, професор Борђевић истиче карактеристике стања остваривања уставности и указује на појаве које деформишу овај процес. Цјеловита научна анализа и теоријског проблема и друштвених односа, наставља се у оним дјелима аутора, која су посвећена овом питању одређивањем услова и претпоставки за остваривање уставности. При томе, борба за уставност значи борбу за откривање стања остваривања уставности и борбу за унапређивање тог процеса.

Стање остваривања уставности карактерише: велики број закона, прописа и самоуправних општих аката; претерани законски интервенционизам, који условљава и инфлацију самоуправне регулативе; правни апстракционизам; бирократизам као „најопаснија основа неуставности и незаконитости и неодговорност као извор кршења устава и закона”, неразвијена превентивна контрола уставности; основни и скоро једини борац за своја права је појединац-грађанин; присутна је појава склоности ка самовољи и злоупотреби овлашћења оних који врше јавне функције и др.(17).

Појаве које отежавају или деформишу уставност према професору Борђевићу, бројне су. То су: честе и брзе промјене општих прописа; њихова унутрашња неусклађеност; недовољна разграниченост сфере државне од сфере самоуправне нормативне регулативе и др.

(16) Ј. Борђевић, *Остваривање устава* (појам и облици остваривања), „Зборник радова Правног факултета у Новом Саду”, XV/2 стр. 1.

(17) Ј. Борђевић, *Функције и остваривање уставности и законитости*, Уставност и законитост, Председништво ЦК СК Србије, стр. 25.

Уставност претпоставља и у себи садржи борбу за уставност. Она свој смисао и реалност добија претежно баш у тој борби за уставност. На овом полазишту појмовног одређења уставности мисао професора Ђорђевића утврђује и претпоставке за остваривање уставности: демократизацију друштвених односа; подизање личне и друштвене свијести, борбу против „фетишизма државе“ одржавање законског интервенционизма у границама устава(18), организационе, педагошке и методолошке промене у процесу примјене и доношења норми и др.

SUMMARY

THE IDEA OF CONSTITUTIONALITY IN THE WORKS OF PROFESSOR JOVAN ĐORĐEVIĆ

The idea of constitutionality has a central position in the constitutional and political thought of the academician prof. Jovan Đorđević and it is present almost through the whole of his scientific work. His concept of constitutionality is marxist-humanistic.

According to prof. Đorđević, constitutionality is a political phenomenon in essence, and legal in its form. It is not only a principle of state, but also a social principle.

By institutionalizing and restricting of the power, constitutionality defends the liberties and rights of man and citizen, and according to prof. Đorđević, provides the domination of law, contrary to the domination over men, and also provides the legal security of citizens, if the legal prescriptions are in accordance with the constitution.

Constitutionality, as an idea and a movement, rised as a platform for the struggle for democracy, and in regard to the social revolution, constitutionality followed it and verified its achievements, being the act of its stabilization and victory.

In a self-management society, as prof. Đorđević puts it, constitutionality was determined to play „the old and the new role“: to restrict the power, but also to substitute it more and more by forms of man's free activities — specially by self-management. The basis of this new mission of constitutionality, prof. Đorđević finds in Marx's stand-point on Constitution as „an act of self-determination of the people“. i.e. of the working men.

(18) У социјалистичкој и самоуправној земљи, закон не може више него што хоће, односно даље од оног што му је утврђено уставом. Он не може прећи границе аутономности, самоуправне сфере и сфере слобда и права човјска и грађанина (Исто. стр. 29).

RÉSUMÉ

L'IDÉE DE LA CONSTITUTIONNALITÉ DANS LES OEUVRES DU PROFESSEUR DR JOVAN DJORDJEVIĆ

L'idée de la constitutionnalité occupe une position centrale dans la pensée constitutionnelle et politique de l'académicien, professeur dr Jovan Djordjević et elle imprègne presque tout son oeuvre scientifique. Son concept de la constitutionnalité est marxiste-humaniste.

La constitutionnalité, d'après prof. Djordjević, est une phénomène politique par substance, et juridique, par la forme. Elle n'est pas seulement un principe d'Etat, mais aussi un principe social.

La constitutionnalité, en institutionnalisant et en limitant le pouvoir, protège les libertés et les droits de l'homme et du citoyen et assure, d'après les mots du professeur Djordjević, le règne de droit, contrairement au règne sur les gens et par la conformité des normes juridiques avec la Constitution, elle assure aussi la sécurité des citoyens.

La constitutionnalité en tant qu'une idée et un mouvement politique émergait et s'établissait comme la plate-forme de la lutte pour la démocratie, et par rapport à la révolution sociale, elle la suivait et vérifiait ses conquêtes — comme acte de sa stabilisation et de sa victoire.

Dans une société autogestionnaire, d'après prof. Djordjević, la constitutionnalité était appelée de jouer „son ancien ainsi que son nouveau rôle”: de limiter le pouvoir, mais aussi, de le substituer de plus en plus par des formes des activités libres de l'homme — surtout par l'autogestion. Le fondement de cette nouvelle mission de la constitutionnalité prof. Djordjević trouve dans l'idée de Marx sur la constitution comme „l'acte de l'autodétermination du peuple”, c'est-à-dire des gens travailleurs.